

*А. С. Гурская,
кандыдат філалагічных навук,
Інстытут сучасных ведаў
імя А. М. Шырокава (Беларусь)*

«СЛОВА ПРА ПАХОД ІГАРА» Ў ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ ХХ ст.

Глыбінны сэнс лацінскага выслоўя «scripta manent» («напісанае застаецца») па-сапраўднаму ўсведамляецца, відаць, пры набліжэнні да твораў, што вытрымалі выпрабаванне не адным стагоддзем. Насуперак неспрыяльным абставінам яны захаваліся, так бы мовіць, фізічна, а галоўнае – не страцілі свайго ідэйна-эстэтычнага значэння ў духоўным жыцці наступных пакаленняў. Пры гэтым кожная новая гістарычная эпоха па-свойму высвечвае праблемны змест, вобразную семантыку твораў, у выніку чаго яны ўспрымаюцца не толькі як мастацкі набытак свайго часу, але і выдатна ўпісваюцца ў культурны кантэкст пазнейшых перыядаў. З ліку такіх твораў – «неўміручая песня старажытнай Русі» (В. Чамярыцкі) «Слова пра паход Ігара».

З часу адкрыцця «Слова» спецыялісты розных галін ведаў (і розных светапоглядных, культурных арыентацый) правялі каласальную работу, імкнучыся раскрыць мастацкі феномен помніка, спасцігнуць таямніцу яго шматвяковай неўвядальнасці, як і спрабуючы расчытаць яго «цёмныя месцы», разабрацца ў праблеме атрыбуцыі і інш. Лічбавая ўнушальнасць публікацый пра паэму (тысячы найменняў), шматвектарнасць даследчыцкіх падыходаў, велізарная колькасць перакладаў – гэтымі (ды ці толькі гэтымі!) фактарамі пацвярджаюцца жыццядзейнасць «Слова», яго запатрабаванасць у культурна-грамадскай прасторы Новага часу. Жыццёвасць помніка ранняга Сярэднявечча выяўляецца, сярод іншага, у пераемнасці традыцый, што былі запаткаваны безыменным аўтарам твора, у актуалізацыі яго ідэй, тэм, вобразаў.

У аспекце заяўленай праблемы прыгадваюцца тэрміны «малы гістарычны час» і «вялікі гістарычны час», аўтарства якіх належыць вядомаму расійскаму літаратуразнаўцу М. Бахціну. З першым словазлучэннем даследчык звязваў сучасную для пісьменніка рэчаіснасць, з другім – вопыт папярэдніх эпох. Мастацкая практыка ХХ ст., прадастаўляючы многія прыклады засваення сярэднявечнай традыцыі, пацвярджае ў тым ліку слушнасць бахцінскай думкі: «...твор ідзе сваімі каранямі ў далёкае мінулае. Вялікія творы рыхтуюцца стагоддзямі...» [2, с. 331]. Безумоўна, не ўсе тыя творы,

што зазналі ўплыў «Слова», можна расцэньваць як вялікія, аднак відавочна, што арыентацыя на вялікае да многага абавязвала.

Прысутнасць «словаўскай» традыцыі, як паказаў супастаўляльны аналіз твораў, можа быць маркіравана ў тэксце, аўтары не хаваюць пры гэтым сваёй свядомай апоры на класічны ўзор. Акрамя таго, далучанасць да мастацкага вопыту мінулага «выяўляецца не толькі ў выглядзе ясна ўсвядомленай арыентацыі на пэўнага роду каштоўнасці, але і ў формах стыхійных, інтуітыўных, ненаўмысленных» [5, с. 364]. Назіранні над мастацкімі тэкстамі пераконваюць, што культурная памяць спрацоўвала найчасцей тады, калі прадстаўнікі новай літаратуры, як і аўтар старажытнага помніка, абаяліся на фальклорна-міфалагічныя ўяўленні, калі іх свядомасць утрымлівала элементы язычніцкага светаўспрымання. І што апеляцыя да вопыту «Слова» адбывалася найперш у гады вайны (ці пазнейшага вытлумачэння яе падзей), а таксама ў іншыя драматычныя і трагічныя перыяды, калі народ і краіна апыналіся на гістарычным раздарожжы, калі вырашаўся іх будучы лёс, калі на парадак дня выходзілі пытанні незалежнасці, дзяржавабудаўніцтва і інш.

Раскрываючы ролю і значэнне «Слова» ў гісторыі беларускай літаратуры (як даўняй, так і новай), А. Лойка, у прыватнасці, акцэнтаваў увагу на пачатку ХХ ст., калі, як вядома, адраджаліся нацыянальная самасвядомасць і гістарычная памяць, калі мастацку вынікова развівалася беларускае прыгожае пісьменства. Згадаўшы імёны тых, каму суджана было стаць класікамі айчыннай літаратуры, даследчык слушна падкрэсліў, што гэты перыяд «ужо нават перакладамі засведчыў сваё шырокае братанне са “Словам пра паход Ігаравы”, сваю роднасць з ім, сваю ўвагу і павагу да яго як да вялікага першынца» [4, с. 137]. Сапраўды, гэта быў час самых першых перасатварэнняў геніяльнага помніка па-беларуску і час, калі яго ідэі, вобразы, пафас знаходзілі адметнае мастацкае праламленне ва ўласна літаратурнай творчасці пісьменнікаў-нашаніўцаў.

Шукаючы «разгядкі нашых крыўд і бед», аўтар гэтых слоў Я. Купала, а таксама М. Гарэцкі, М. Багдановіч суадносілі многія падзеі сучаснасці і мінуўшчыны з тым, што прагучала з вуснаў геніяльнага папярэдніка і што, як аказалася, мела надзвычай актуальны сэнс у грамадска-палітычнай і культурнай сітуацыі ХХ ст. Так сталася, што літаральна на пачатку Першай сусветнай вайны (8 жніўня 1914 г.) адбылося сонечнае зацьменне, пра якое паведамляла «Наша ніва», рэдагаваная тады Я. Купалам. Творчая энергія паэта ў гэты час знайшла выйсце ў цыкле «Песні вайны»,

напісаным у верасні – снежні 1914 г., у вершах «1914-ты», «Вясна 1915-я».

Творы цыкла (а іх шэсць), як і два іншыя згаданыя вершы, прасякнуты адмаўленнем вайны, трагічным яе ўспрыняццем, спачуваннем чалавеку, не па ўласнай волі ўцягнутаму ў крывавае «пабоішча». І фактычна ўсе купалаўскія вершы на тэму Першай сусветнай вайны ў той ці іншай ступені асацыятыўна збліжаюцца са славытым помнікам: тут і апісанне таго ж зацьмення («Сонца круг свой зацямніла, / Ночай глянула ў дзень белы <...> / І груган аднекуль выплыў...» [3, с. 211]), і ўзнаўленне батальных сцэн (што выдатна пацвярджае кожны, бадай, радок верша «Пабоішча»), і перадача народных галашэнняў («На каго ж Ты нас пакінуў? / Чаму ж лепей дамавіну <...> / Ты не даў нам дзеля хову?» [3, с. 216]). Як вершы ваеннай тэматыкі, так і многія іншыя творы Я. Купалы пачатку ХХ ст. («Ваўкалак», «Чорны бог», «Крыўда» («Цягалася Крыўда па свеце...»), «Хохлік», інш.) пацвярджаюць жыццятворнасць вялікай літаратурнай традыцыі, што выяўлялася самым розным чынам: у шматаспектнасці ўвасаблення вобраза Радзімы і яго сакралізацыі, у актыўным выкарыстанні салярнай сімволікі, у стварэнні амбівалентных пар (святло – цемра, дабро – зло), увасабленні вобразаў ніжэйшай дэманалогіі і г.д. Дзякуючы Я. Купалу і яго паплечнікам па творчай працы ў навейшай беларускай літаратуры замацоўвалася архетыповая трыяда «Радзіма – зямля – маці/жанчына» (функцыянаванне яе знаходзім і ў творы ХІІ ст., на што, дарэчы, звяртаюць увагу сучасныя словазнаўцы).

Айчынныя даследчыкі літаратуры (В. Каваленка, І. Навуменка, У. Конан, Т. Шамякіна) пераканальна паказалі, што пісьменнікі пачатку ХХ ст. засталі ў сваім народзе той духоўны свет, які ў многім быў звязаны з міфалагічным светаадчуваннем, вынікам чаго сталі своеасаблівы культ сонца (напрыклад, купалаўскае «Гэй, да сонца! гэі, да зор!» [3, с. 11]), паэтызацыя таямнічага, анімістычнае ўспрыняцце прыроднага свету (як у пейзажнай лірыцы, паэмах, праявічаных «Казках жыцця» Я. Коласа) і інш. Гэта была мастацкая трансфармацыя фальклорна-міфалагічных уяўленняў (не будзем забывацца таксама, што ў гэты час існаваў яшчэ аўтэнтычны фальклор), якія маюць больш даўнюю гісторыю, чым літаратурны помнік Сярэднявечча. У дадзеным выпадку можна гаварыць, відаць, пра адзін і той жа «прататып», на які – свядома ці несвядома – арыентаваліся як у дванаццатым стагоддзі, так і ў дваццатым.

Каштоўнасцю значнасць у плане разгляду праблемы традыцыі «Слова пра паход Ігара» ў беларускай літаратуры маюць шматлікія творы перыяду Вялікай Айчыннай вайны, якія, засведчыўшы

прарывы да глыбокага разумення чалавека на вайне, здольнасць да выключнай мастакоўскай самарэалізацыі, выявілі таксама абвостранае ўспрыняцце гісторыі. Сэнсава-вобразныя дамінанты паэтычных тэкстаў М. Сурначова («У стоптаным жыцце»), П. Панчанкі («Курганы»), А. Куляшова («Сцяг брыгады»), К. Кірэенкі («Ты – мая Яраслаўна»), А. Вялюгіна («Плач Яраслаўны»), Л. Геніюш («Князь Усяслаў Чарадзеі»), Н. Арсенневай («Усяслаў Чарадзеі») і многіх іншых аўтараў выразна пацвярджаюць тэзу, што менавіта ў часы грандыёзных зрухаў ажывае гістарычная памяць.

Вядома, прамом творцы 1940-х гг. вадзіла найперш трагічная рэальнасць *свайго* часу. Аднак не падлягае сумненню і тое, што пісьменнікі-франтавікі, узнаўляючы вобраз спустошанай, зруйнаванай Бацькаўшчыны, лёс яе шматпакутнага люду, так ці інакш абаяліся на «генетычныя асновы вобразнасці» (Г. Праневіч), закладзеныя ў тым ліку «Словам», былі салідарнымі з яго аўтарам у сцвярджанні высокіх ідэй чалавекалюбства, адданых служэння роднай зямлі. Прыкладаў таго, як увасабленне дысгарманічнага, парушанага вайной свету актуалізавала (і пасвойму трансфармавала) семантычна-вобразную атрыбутыку «Слова», у творах гадоў вайны вялікае мноства. Згадаем хіба карціну здратаванага варожага сілай жытнёвага поля, што ўразіла на шляхах адступлення герояў куляшоўскай паэмы «Сцяг брыгады», і – па аналогіі – той урывак з твора Сярэднявечча, дзе гаворыцца пра гвалтоўна парушаную плынь жыцця ў выніку міжусобіц: «Тогда по Руской земли ретко ратаева *кикахуть*, нь часто врани гряхуть, трупиа себе деляче...» [1, с. 169].

У беларускай мастацкай прасторы найбольшую папулярнасць маюць тыя мясціны са «Слова», якія непасрэдным чынам былі звязаны з мінулым нашай Бацькаўшчыны (апісанне бітвы на Нямізе, паказ асобы і дзейнасці полацкага князя Усяслава Брачыславіча), а таксама плач Яраслаўны. Поўныя трагізму радкі са «Слова» («На Немізе снопы стелют головами, молотят чепи харалужными, на тоце живот кладут, веют душу от тела. Немізе кровави брезе не бологом бяхуть посеяни, посеяни костями русских сынов» [1, с. 173]), у якіх узбуйнена, з выхадам на земляробчую сімволіку перадаецца кровапралітнасць, бессэнсоўнасць вайны, сталі своеасаблівым сэнсава-эмацыянальным камертонам твораў ваеннага перыяду і пасляваенных дзесяцігоддзяў.

---

1. *Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя* / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 1015 с.

2. *Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества* / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.

3. *Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала.* – Мінск : Мастац. літ., 1995 – 2003. – Т. 3 : Вершы, пераклады 1911 – 1914. – 1997. – 342 с.

4. *Лойка, А. А. Старабеларуская літаратура : падручнік* / А. А. Лойка. – Мінск : Выш. шк., 2001. – 319 с.

5. *Хализев, В. Е. Теория литературы : учебник* / В. Е. Хализев. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 2005. – 405 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ